

**СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ФАКУЛТЕТ ПО НАЧАЛНА И ПРЕДУЧИЛИЩНА ПЕДАГОГИКА
КАТЕДРА „СОЦИАЛНА ПЕДАГОГИКА И СОЦИАЛНО ДЕЛО“**

Деян Недялков Делчев

**СЪВРЕМЕННИ МОДЕЛИ НА СОЦИАЛНО ВЪЗПИТАНИЕ
И РАБОТА СЪС СЕМЕЙСТВОТО**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд за присъждане на образователната и
научна степен „доктор“
по професионално направление 1. 2. Педагогика (Социална
педагогика)

Научен ръководител:

проф. дпн Клавдия Василева Сапунджиева

София, 2015

ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Дисертацията е в обем от 214 страници. Състои се от увод, три глави, заключение, речник на термините, цитирана литература, библиография по темата с общо 254 заглавия – от които 131 на кирилица и 123 на латиница и приложение в края.

Проучени са значителна част от съвременните теории, модели и практики на социално-педагогическа работа със семействата, с цел продуктивното им прилагане в български условия. То включва още и изучаване на теорията за социално възпитание и кореспонденцията на нейните философски постановки със социално-педагогическите модели и моделите за социална работа със семейството.

В края на дисертационния труд се прави опит за шрихиране на изводите от изследването през конкретен социокултурен проблем, а именно – през проблема за урбанизацията и дигиталното разслояване между поколенията в съвременното българско семейство.

Методически разработката е изградена, чрез прилагането на сравнителен, систематизиращ, сравнително-статистически и други аналитични подходи. Водещ в дисертационния текст е теоретичният анализ, а емпиричните данни, получени чрез изследване на източници и с помощта на стандартно интервю като методика на регистрацията, имат аргументативна и илюстративна функция при постигането на изследователските цели.

УВОД

Настоящият дисертационен труд е фокусиран върху проучването, съпоставянето и представянето на значителна част от съвременните теории, модели и практики на социално-педагогическа работа със семействата, което да направи възможно продуктивното им прилагане в български условия от специалистите на широката социална сфера за работа със семейството. Изследването е базирано върху разработки предимно на англоезични автори, които представят специфични концепции за социалната работа, а така също и върху теории възникнали в страните от бившия „Източен блок” и Германия, където социалната дейност има преобладаващо педагогически характер. То включва още и изучаване на теорията за социалното възпитание, а също и кореспонденцията на нейните философски постановки със социално-педагогическите модели за работа със семейството. Този интерес е продиктуван от факта, че „фундаменталните основания на една концепция на образованието са изоморфни на философския модел за света и човека. Зад образованието, което трябва да предложи на отделната личност образец, по който тя трябва да организира своя образователен живот, стои философският модел за света и човека (Георгиева, Георгиев 1992:107).. Съвременните социално-възпитателни модели в корените си изхождат от философските концепции на гръцката философия, хуманизма и постмодернизма.

Целта на настоящото изследване е на базата на съвременните теории и практики за работа със семейството да се предложи

една адаптирана теоретична система от подходи за работа със семействата в България, която да отразява стратегическата парадигма на социално-педагогическите дейности в основните им функции на посредник в релацията „семејство-социални институции“ и фасилитатор при мобилизиране потенциала на членовете на семејството за разрешаване на проблеми. **Обектът** на изследването са съвременните моделиращи теории на философията, социологията и педагогиката и в частност тези на социалното възпитание и социалната педагогика. **Предметът** на изследването са социално-възпитателните модели в контекста на социално-педагогическата работа със семејството.

Поставената цел се конкретизира в следните **задачи**:

1. Проучване на базисните характеристики на социалните модели и съпоставянето им с тези на социалното възпитание.
2. Анализирание и систематизиране на разнообразието от социално-възпитателни модели за работа със семействата, чрез проучване на целия кръг от подходи и парадигми от периферията към конкретното поле на работата със семействата.
3. Очертаване и проучване на съвременните тенденции за работа със семејството и по-конкретно към урбанизация и дигитализация и тяхното влияние върху моделите за социално възпитание и социална работа със семействата.
4. Провеждане на емпирично изследване за проучване на нагласите към урбанизацията и дигиталното разслояване и мотивацията за промяна.

Хипотезата, по отношение на емпиричната част на дисертацията, е че *факторът естествена среда притежава особено динамични характеристики към промяна в стила на живот и поощряване на солидарността между поколенията в семейството, посредством балансирана употреба на дигиталните медийни технологии.*

За изучаването на съвременните модели за социално педагогическа работа със семейството прилагам метода на **сравнението и съпоставителен анализ**, което осигурява ясно диференциране на отделните теории и практики на социалната работа. Веднъж идентифицирани и типологизирани, съвременните модели следва да бъдат **систематизирани**, за да намерят своето място, предназначение и функция в теоретичната рамка на изследването.

Водещ в дисертационния текст е **теоретичният анализ и синтез**, а емпиричните данни, получени чрез изследване на източници и с помощта на стандартно интервю като методика на регистрацията, имат аргументативна и илюстративна функция при постигането на изследователските цели.

Структурата на изложението следва реда на изследваните цели. *Първата част* на дисертацията цели да опише многостранното дефиниране на „модела“ като социално-епистемологичен феномен и така да маркира теоретичния контекст, в който се разгръщат моделите на социалното възпитание. *Втората част* осмисля изводите от първата в

полето на семейната проблематика като се прави опит хронологично да се проследи историческото развитие на моделите за работа със семейството и се посочат техните надграждания, довели до появата на оригинални съвременни модели. *Трета част* проучва историческото развитие на семейната социално- педагогическа работа у нас като основа за търсенето на ефективна семейна перспектива за чието щрихиране е направен опит във втората половина на тази част от дисертацията.

I. МОДЕЛИ НА СОЦИАЛНО ВЪЗПИТАНИЕ

1.1. Модел, видове модели, специфика на социалните модели

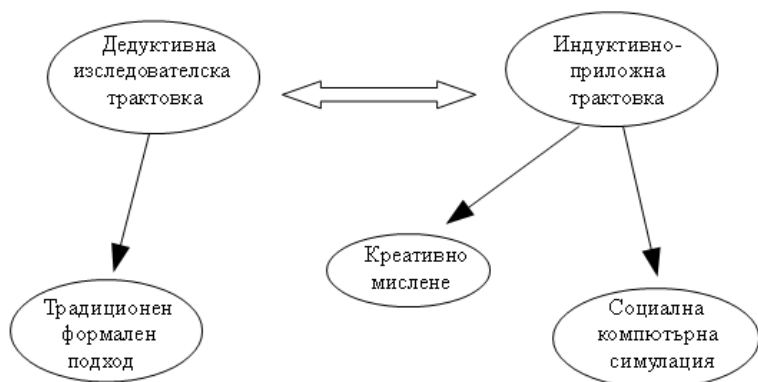
В тази част е проследено формирането на разбиранията и дефинициите за „модел“ и неговият специфичен израз в социалната сфера. В най-общата си употреба понятието „модел“ се отнася до образец на масово утилизирани и универсализирани битови и други реалии. Социалните модели са субсистема на общонаучните и като всяка субсистема имат своята специфика. Спецификата на социалните модели обаче не се дължи само на техния подвидов статус в системата на общонаучните модели, а и на изключителното разнообразие на реалността, която те представят.

По отношение на *социалните модели* съществуват две трактовки, които трасират изследователските измерения на

социалните науки. *Първата трактовка* се отнася до схематичното представяне на социалните закономерности, характеристики и явления. Тази сфера на изследване е от непосредствената област на науки като философията, социологията, икономиката, демографията и пр. *Втората трактовка*, по същество се отнася до моделирането в социална среда като средство за прилагане на познанието за закономерностите на обществата, групите и индивидите. Понятието „модел” при втората трактовка и разликата между него и методите е, че моделът има по-цялостно приложение, включил в себе си методите, намирайки се на еднакво йерархически противоположно отстояние от тях и социалните парадигми като последните са по-обхватни от моделите.

От гледна точка на спецификата на социалното моделиране, двете трактовки – изследване на социалните закономерности и приложното измерение на моделите – ни водят до три относително обхватни изследователски звена: традиционен формален подход (дедуктивен), креативно мислене и социална компютърна симулация (индуктивно- приложна трактовка). Тези три звена представят принципа на класифициране на социалните модели и по-специално моделите за работа със семейството.

СОЦИАЛНИ МОДЕЛИ

Закономерностите, които изследват холистичните и индивидуалистични концепции за обществото очертават един от основните философски и собствено концептуални проблеми на т. нар. *симулиращи общества*, а именно връзката между „микро” и „макро” свойствата на системата. Единият основен тип подходи са социологическите, които изучават изявяващите се свойства на взаимодействието между микро- и макро-средата. Една от версиите на методологическия холизъм учи, че социалните феномени са външност на индивидуалните и за да се разбере начина, по който обществото поражда себе си и своя свят, ние трябва да анализираме природата на обществото, а не природата на индивидуалностите (Durkheim, 1895).

Съответно на другата страна стои позицията на методологическия индивидуализъм, която настоява, че всички концепции в социалната теория са налични за анализ при изследване на интересите и дейностите на отделните членове на обществото. Теорията на структурния подход е своеобразен хибрид от предходните две направления. Тя твърди, че съществува двупосочно взаимодействие и взаимозависимост между обществото и познанието за индивидуалните човешки агенти. Сравняването на философския дискурс относно социалните регулативи с този на социалните науки, като лингвистиката например, създава добра основа за по-цялостно разбиране процеса на социалното моделиране. Проследени са някои основни модели като:

1. модел на йерархичните нива (неврологично, лингвистично , математическо)
2. етическа игра (Fehr, Ernst; Fischbacher, Urs, 2003)
3. процесуален (изобразяване, възприемане и реч)
4. бинарни опозиции („смисъл-референция“, „ред-безредие“ и др.)
5. дискурсивен
6. социална игра (Pivato, 2003).

Социологическият контекст на моделирането проследява моделните характеристики на концепциите на основоположниците на социологическата наука Огюст Конт, Емил Дюркем и Толкът Парсънс. Едно прегледно представяне на процеса на изграждането на социалните модели изисква модел за самият този процес. Оценяването на моделите се извършва на базата на тяхната способност да предвидят нови

факти.

Представителите на *креативното направление* са скептични относно ефикасността на сертифицираните научни постановки и се стремят да дефинират социалните модели чрез олекотения инструментариум на „внимателният наблюдател“. Освен създаването на креативна стратегия за изграждането на нови социални модели се търсят и нови импликации за старите модели. Въпреки по-ниското качество на научното оценяване и операционално-измерими критерии на резултатите от изследванията, достойнствата на подхода са по посока на предоставяне на алтернативна перспектива на изследването.

Едно прегледно представяне на процеса на изграждането на социалните модели изисква *модел за самият този процес*. Оценяването на моделите се извършва на базата на тяхната способност да предвидят нови факти. Моделът на социалното моделиране според креативния подход минава през четири стъпки:

1. наблюдаване на факти;
2. анализиране на фактите така, сякаш те представляват краен резултат на непознат процес (модел). След това се осмислят процесите, които може да са възпроизвели такъв резултат;
3. от модела се извличат други резултати (допускания, предвиждания, последици);
4. проучване дали тези допълнителни допускания са верни като възможност за създаване на нови модели.

За катализиране на процеса на спекулативното мислене се използва репертоар от техники и правила („глупав въпрос“, „процесът мисли“, развиване на допускания „спри и помисли“ и т. н.)

При оценяването на социалните модели се използват три критерийно-оценъчни модуса, чиято функция дава обща представа за оценявания процес при изграждането на моделите. Трите модуса представляват опростена гледна точка за „истина“, „красота“ и „справедливост“. „Красота“ - сполучливите модели се въвеждат в симетрични форми и са естетически значими; „Справедливост“ представлява балансиращия фактор на оценяването, а „истинност“ се счита за независим от „справедливостта“ и води до различни действия и социални последици, въпреки че действията не зависят изцяло от степента на коректност на моделите (Lave, March, 1993).

Социалната симулация е изследователско поле, в което се прилагат изчислителните методи за изучаване проблемите на социалните науки. Изследват се проблеми от сферата на психологията, организационното поведение, социологията, политиката, икономиката, антропологията, географията, археологията, лингвистиката и др. Целта на социалната симулация е да се преодолее дистанцията между описателните подходи, използвани в социалните науки и формалния подход, използван в конвенционалната наука, чрез изместване фокуса на процеса, механизмите и поведенията, от които е съставена социалната реалност. Компютърните

технологии се използват, за да се подпомогнат рационалната дейност на човека в развиването на модел за социалните ситуации. Симулацията позволява разглеждането на комплексната нелинейна социална система, което е трудно за класическите математически уравнения.

Към момента социалната симулацията се разглежда на четири нива:

1. Симулация на системно ниво (SLS): дадената ситуация се разглежда като неделимо цяло.
2. Моделиране на системно ниво (SLM): цели специфично предвиждане за определена социална ситуация и предоставяне на серия действия, поведения или други теоретични възможности за почти всяка личност, обект и конструктор в системата, използвайки широк набор от математически уравнения и компютърно програмиране под формата на модели.
3. Симулация основана на агент (ABSS): състои се от модулация на различни общества, чрез изкуствени агенти и поставянето им в компютърно-моделирано общество, за да се наблюдава поведението на агентите.
4. Модел основан на агент (ABM): система, при която колектив от агенти взаимодействат независимо със социалната мрежа. (Polhill, Edmonds, 2007).

По отношението на апликативните измерения на социалните модели *синергетичността* е от особено значение. Комбинирането на два или повече допълващи се по своето съдържание и характеристики модели не само може да увеличи тяхната ефективност, но също така предоставя

възможност за създаването на моделен инструментариум, който да посрещне комплексните предизвикателства на социалната действителност.

Анализирането на спецификата и отраслите на социалното моделиране от гледна точка на социално-педагогическата дейност ни води до заключението за необходимостта от компетентно класифициране и адекватна експлоатация на разнообразните резултати от интуитивната страна на този процес. Предимствата на моделния подход като обхватност, комплексно въздействие и стратегическа ефективност го правят необходим инструмент за социалната работа с оглед комплексността на социалната проблематика. Всяка една от анализираните сфери на социалното моделиране изисква специален подход на извличане и адаптиране на моделите към социално-педагогическата сфера на дейност. Акцентът на адаптацията при дедуктивното моделиране е върху способността за идентифициране на универсалната същност на даден теоретичен модел и намирането на конкретната подходяща приложна среда. Креативното и симулативното направления, представящи индуктивната сфера на моделирането, се нуждаят от качествена концептуална постановка, която максимално да редуцира негативите на механистичния подход при прилагането му в социално-педагогическата среда. Ползата от синергетичната стратегия при прилагането и на двата вида модели е от съществено значение.

1. 2. Модели на социално възпитание

Социалното възпитание използва мултиплициращите се ресурси на общността/групата за постигане целите на възпитанието в контекста на социализацията, а като един от трите основни субекта на възпитанието има за основен инструмент процесите на социализация. Себеидентификационният процес на социалното възпитание предполага проучването на въпроси както от фундаментално-методологически характер, така и на такива от светогледно естество, например като въпроса за смисъла и закономерностите, на които се подчинява човешкото битие в света.

Основните подходи и принципи на социалното възпитание трасират насоката на моделиращия процес. Двете основни характеристики на социализацията определят моделиращия процес на социалното възпитание като *субект-обектен* и *субект-субектен*. Първият предполага пасивна позиция на отделната личност в процеса на социализацията и адаптирането ѝ към обществото. В него обществото е субект, а личността обект. Вторият подход изхожда от това, че човекът активно участва в процеса на социализацията, влияейки върху обуславящите го жизнени обстоятелства.

Класифицирането на основните модели на социално възпитание се осъществи на базата на *четирите аспекта* на съвременното приложение на социалното възпитание. Първият се фокусира върху онези прояви и намеси в социалната действителност, които *носят белезите на социално възпитание*, без непременно да са един организиран и целенасочен процес (*неформално социално възпитание*). Вторият разкрива обширната сфера на граничните за социалното възпитание научни дисциплини. Третият аспект изхожда от *теоретичните постановки на самото социално*

възпитание и преминава към апробиране на тяхната ефективност и адекватност в практиката. Четвъртият аспект представя социалното възпитание като научна област за *практиката на социалната работа*, особено развит в САЩ (social work).

Първият аспект разкрива модели на социално възпитание от неговата периферна област. Тук са представени съвременни приложения на основни модели на социално възпитание, създадени и силно повлияни от идеологическите системи на световните религии - юдаизъм, християнство, ислям и будизъм. Социалната дарителско-наследствена практиката на „уааф“ в исляма, съвременните социални измерения на концепцията за социалното действие при будизма, както и специфичната социална инструменталност на „дяконията“ в средите на ортодоксалното християнство са съвременни примери за приложните характеристики на социално-възпитателните модели на тези религии. Продукцията на холивудската развлекателна индустрия, основаваща се на етическа кодировка заета от нравствената система на католицизма, и друг основен пример на съвременно социално-възпитателно моделиране.

Вторият аспект на социално-възпитателното моделиране представя онези научни подходи от граничните на социалното възпитание науки (социология на образованието, социална психология и пр.), които носят в своя финален ефект характеристиките на социално-възпитателен феномен. Тук са разгледани някои от най-популярните приложно-ориентирани модели на обучение и учене като:

- автономния обучаващ (Джордж Бетс)
- процес на творческо разрешаване на проблеми (Осбърн Парнс)

- триада на обогатяването (Джоузеф Ранзули)
- латерално и креативно мислене (Едуард де Боно)
- множествената интелигентност (Хауърд Гарднър)
- многостранната надареност (Калвин Тейлър)
- свръх възбудимостта (Е. Дабровски)
- расистки, либерален, демократичен (Маурис Джаксън)
- перспектива на екологичните социални системи (Юри Бронфенбренер)
- „постоянната култура“ (Дейвид Холмгрен)
- социалното учене (Алберт Бандура)

Тяхното приложение в социално-възпитателен контекст се проследява и в създаването на рейтингова система на филмови и телевизионни програми с цел предоставяне възможност на родителите да селектират съдържанието им за правилното им използване от техните деца; за създаване на ефективна класна среда в училище, средство за подобряване на академичните резултати на студентите; лечение и концептуализиране на тревожни разстройства чрез добавяне на нови механизми от теорията на социалното учене към традиционните подходите; развиване на подходи за подпомагане на моралното развитие и др.

Моделите на социално възпитание, които се реализират на основата на философските концепции на самото социално възпитание са от дедуктивен тип. Философските възгледи на Шлайермахер (1768-1834) обосновават възпитателната същност на общественото (societal) развитие. Той отива отвъд педагогическите принципи на естественото саморазвитие и формулира концепция „образование за обществото“ (Gemeinschaft). По-късно на тази основа развиват възгледите си

Дюи и Фрейре. Според Ф. Тьониес (1855-1936) общността е постоянната и действителна форма на съвместен живот, докато обществото е преходен и видим механически агрегат и артефакт. Тази перспектива разкрива смисъла на идеите на считания за един от най-значимите представители на социалната педагогика Паул Наторп (1854-1924). Въпросът за целенасоченото използване на социалното възпитание добива значимост през XIX век, когато хуманитаристи и философи подеват критика на културата (Х. Ръорс, Ф. Ницше, П. Лагард, Ю. Лангбей). Постепенно се налага изводът, че културата може да бъде развиваща само като „медиум на образованието“.

Част от мотивационния ресурс на Реформаторската педагогика се явява именно необходимостта от създаване на нови модели на възпитание и образование за обществото. В този смисъл, разгледаните в тази част подходи на реформаторската педагогика, имащи системна характеристика са и социално-възпитателни модели. Специфична проява на създаването и прилагането на тези модели се вижда в развитието на идеите на „популярното образование“, социалната педагогика и социалната работа. Някои от основните модели, разгледани в тази част са:

- познавателен модел
- социално-педагогически модел
- хуманистичен модел
- екзистенциален модел
- психологически-ориентиран модел
- социално-радикален модел
- марксистки модел
- модел на живота и др.

Спецификата на социално-възпитателните модели се определя от конгломеративната функция на социалното и педагогическото измерение. Анализите водят до следните заключения:

- Както общонаучните, така и социалните модели имат разнообразен характер и функции.
- Социалните модели по специфичен начин отразяват многоаспектността на социалната действителност.
- Идентифициране и разграничаване на теоретичните и приложните социални модели е първа крачка към продуктивното им прилагане.
- Потенциалът на моделите се разгръща чрез научно организираните и приложно ориентирани образци и подходи, заимствани от феномените на ежедневието на действителността.
- Комбинирането и синергетичното използване на няколко модели за решаването на специфични социални проблеми може да се окаже мощен инструмент за ефективна социална намеса, въздействие и промяна.
- Социално-възпитателното влияние има широк диапазон, който излиза извън рамките на традиционните социални и образователни институции в областта на скритите процеси на институции с иманентен социално-възпитателен характер като: религиозни общества и практики, медийни програми, семейно влияние и др. (Crane, 2009).

Социалната педагогика и социалната работа целенасочено използват моделите на социалното възпитание. Анализирането на разнообразието от моделите за социалното възпитание ни убеждава в широкия диапазон на

приложението им и следователно предоставя реална възможност за обогатяването на социално-педагогическия инструментариум. Посредническата функция на социалната педагогика предполага не само легитимно, но и обосновано използване на цялото разнообразие от социално-възпитателните модели от периферията до центъра. Въпреки трудността в тяхното идентифициране и адекватно приложение с оглед на конкретната социална нужда и особено в работата със семействата, правилното им оценяване и прилагане може значително да подпомогне тази работа. Семейната проблематика в наши дни от една страна се разширява и задълбочава, а от друга се фрагментира и по тази причина новите предизвикателства предполагат както по-комплексни и по-цялостни подходи за първият тип проблеми, така и по-специализирани и по-конкретни за втория тип.

II. СЕМЕЙСТВОТО КАТО ОБЕКТ НА СОЦИАЛНОТО ВЪЗПИТАНИЕ

II. 1. Структурно-функционални определения на семейството

Семейството (лат. familia) се дефинира като група от хора, числящи се към групата заради кръвно родство, привличане или съжителство. Антрополозите класифицират семейната организация като „майчинска“ (майка и нейните деца), съпружеска, брачна или нуклеарно семейство (съпруг, неговата жена и техните деца), родствена или кръвна (разширено семейство, в което съжителстват родители и деца заедно с членове от семейството на единия от родителите). Поради глобалните миграционни процеси на съвременността, както и

поради променените представи за функциите на половете, съществуват и концепции за семейството извън традиционните определения. Семейството също често се дефинира и като икономическо звено. За основни негови функции се приемат: възпроизводителна (репродуктивна), сексуална, икономическа и възпитателна. От гледна точка на йерархията на отношенията в семейството съществуват три типа семейства: ориентирано към интересите на възрастните; ориентирано към интересите на децата и ориентирано към ръководство от страна на възрастните.

Религиозните представи разширяват перспективата за естеството на семейството. *Будистката* концепция за брака не се извежда от религиозни основания за дълг, тъй като тя възприема семейството като социален продукт. Кръвните връзки и брачното посвещение са основа на семейство в *исляма*. Осиновяването, взаимното съгласие, клиентството, личният договор за сексуална интимност, обичаят на мнозинството и пробните бракове не са семейна институция в *исляма*. Семейният модел на *християнството* се основава на представата за Божеството, предадена в Свещените Писания. Бог-Отец (Самосъществуващият) и Неговият Син (познат като Иисус Христос) са личности, чиито семейни титли не са представени като фиктивни и мними в Писанието, а изявяват идентичностна същност (1 Петр. 1:3; 1 Йоан 4:14). Равенството между семейните членове е на основата не на „изпълнението“, а на отношенията.

Съобразяването с действащия за даден регион и културна общност семеен модел, както и с теоретичните основи на различните дефиниции за семейство е от решаващо значение за адекватното прилагане на моделите на социалното възпитание.

II. 2. Социалното възпитание и модели за работа със семейството

Разнообразието на социално педагогическите практики в Европа, както и философията на социалната работа в Америка, представляват два допълващи се блока на социалното възпитание, прилагано в световен мащаб. Анализът на философските основания на тези два блока в контекста на работата със семействата изгражда цялостна представа относно моделирането на тази работа, а това съответно подготвя разбирането на съвременните модели за работа със семейството.

Социално-възпитателните модели в страните, експериментирали със социалната държава, са едно наследство (независимо дали е с отрицателен или положителен знак) на социално-моделиращия опит. Тоталитарната система в т. нар. „социалистически страни” слага своя отпечатък и върху социалния модел за работа със семейството, като контрапункт на модели, прилагани в страни с пазарна икономика и плуралистична политическа система.

Развилите се модели на социална работа със семействата са отражение на социално-възпитателния модул, съдържащ се в социалната работа. Моделът на *социална работа в училищата* е пряко свързан със семействата и се развива в няколко етапа. Първата училищна система, установила социална работа в училищата, е тази в Рочестър, Ню Йорк през 1913 г. Помощта се осъществявала чрез ангажирането на социални работници за посещението на учители с цел подобряване на комуникацията между училището и родителите. През следващото десетилетие

този модел възприема принципите на появилото се тогава *движение за ментална хигиена*. Подходът на социалните работници спрямо семействата се пренасочва към работа по случай в медицинска среда. През 60-те години много социални работници започват да фокусират усилията си върху промяната на училището в своеобразна социална система. През този период *семејната работа по случай* продължава да бъде основен подход за социална работа.

II. 3. Съвременни модели на социално възпитание и работа със семейството

В изследванията на индивидуалистичния подход на социалната педагогика се открояват три различни мисловни модела. В своята идеална типология те имат опростен вид, но същевременно съдържат всички необходими инструменти, методи, възгледи и съществени концепции. Тези модели са: адаптивен, мобилизиращ и демократичен. На всяко отдалечаване от тези модели се гледа като на социална аномалия. В работата със семействата този модел е насочен към пълноценно включване на семейството в обществения живот, еманципирането на семейството в обществото, придобиването на гражданска компетентност с подкрепата на социалния педагог.

От гледна точка на здравето на семейния живот съществува троичен модел, който се основава на различен ракурс от разбирането за „болестта“ - физиологичен (disease), ментален (illness), социален (sickness). Моделът на социалното „заболяване“ (sickness) подхожда към семејната проблематика в перспективата на социално придобитите представи за

общественото благополучие на личността и групата. Този процес действа независимо от наличието или отсъствието на ментални проблеми.

Към по-практически ориентирани модели на социално възпитание и работа със семейства са разгледани накратко също:

- семейната група за подпомагане вземането на решения (Family Group Decision Making)
- някои от приложните аспекти на *арт-терапията* като т. нар. „петъчна група“ на „семейни групи от глина“ (Liebman, 1986)
- психотерапията (когато е насочена към семейството) и т.н.

Специализираните семейни терапии са приложни модели, които се основават на различни личностни и социално-психологически компетенции. В дисертацията са представени таблично 18 различни семейни терапии, техните основатели, характеристики и конкретните им техники. Следва кратък преглед на основните теории, използвани и за работа със семейства:

- Комуникационна теория (Шанън, 1916-2001).
- Теорията на медийната комуникация. В контекста на приложния модел, предложен от дисертанта, теорията на медийната комуникация е специфично свързана с проблематиката на дигиталното разслояване – един от двата проблема на този модел:
 - Теорията на привързаността
 - Моделът на вътрешните семейни системи (IFS)
 - Образование на взаимоотношенията
 - Подходите обществено подсилване (CRA) и семейно обучение (CRAFT)
- Модел на насочената към семейството грижа или услуга.

- Класическа социална работа със семействата

Многообразието от подходи и модели за работа със семейството също така свидетелстват за неговата комплексна същност и многоаспектността на семейната проблематика. Стратегията за координираното им прилагане е повече от наложителна поради доказалата се с времето необходимост от „цялостен“, „холистичен“ обсег на подхода. Стратегията обаче не трябва да се свежда до механично комбиниране на различни подходи, само защото всички те изглеждат уместни при даден семеен проблем. Необходимо е, от една страна дълбинно разпознаване характера на проблема, а от друга компетентно съчетаване на техники и подходи за прилагане на модел, отговарящ на спецификата и уникалността на всеки проблем или ситуация.

Механичното пренасяне на модели в работата с българските семейства не е желателно. Така например, при прилагането на тройния модел (адаптивен-мобилизиращ-демократичен) е добре да се вземат предвид както специфичните нужди на семействата в България като цяло, така и особеностите на всяко едно отделно семейство или семейства от определен регион на страната. Специфичният акцент на този троен модел и на национално равнище, и в работата с определени категории семейства се задава в зависимост от това дали става въпрос за работа с деца в риск (еднаква необходимост и от трите компонента на модела) или при брачни двойки с проблем в отношенията с институциите напр. (мобилизиращ/демократичен) и т. н.

Здравният модел за работа със семействата в нашата страна може да се окаже полезен по посока на снабдяване на

социалните специалисти с качествен инструмент за диференциране проблемното измерение в съответствие с трите дефиниции за „болест“. Качественото приложение на този модел от нашите специалисти е също така в зависимост от оценката на социалните и психологическите фактори, притежаващи по-силно изразена каузална връзка на влияние върху семейните проблеми като средство за разкриване на същинските причини на даден семеен проблем.

С оглед на разглежданите в емпиричната част проблеми на дигиталното разслояване между поколенията и урбанизацията, значима роля има Моделът на медийната комуникация. Въпреки че той е вече доста популярен и у нас, неговите принципи и приложения следва тепърва да се усъвършенстват, особено когато става въпрос за социално-възпитателната работа със семейството в условията на безпрецедентно участие на медиите при формиране на семейните отношения и текущия в страната урбанизационен процес.

Моделите от категорията обучение и образование за семействата също са познати в България благодарение на учебните предмети от програмата за основните училища в нашата страна, които отразяват споменатите подходи на образование за семеен живот в американското образование (Домашен бит и техника, Човек и общество). Предизвикателството у нас е по отношение на прилагането им извън традиционните подходи и институции на образованието и адаптирането им към контекста на семейната проблематика в България.

III. МОДЕЛИ НА СОЦИАЛНО ВЪЗПИТАНИЕ И СОЦИАЛНА РАБОТА СЪС СЕМЕЙСТВОТО В БЪЛГАРИЯ

III. 1. Състояние и проблеми пред българското семейство в процеса на социално възпитание

Изследователските опити върху проблемите на семейството в България следват традиционния репертоар от подходи като: историко-генетически, структурно-функционален, ролеви, за семейството като социален институт (група, жизнен цикъл, състав, численост и др.), етнографски подход и др. (Спасовска, 1980:21). Направен е кратък исторически преглед на социалното възпитание у нас с фокус върху проблемите на семейството. Социално възпитателната и социално-педагогическата дейност в следосвобожденска България стартира с поставяне на акцента върху социалните проблемите на образователната ни система и тежкото здравословно и материално положение на българските деца в онези дни. Представен е кратък очерк на начина, по който социално-педагогическото дело и идеи са отразени в печатното слово от тогавашния педагогически и обществен елит. Педагозите и обществениците Т. Малинов, Васил Манов, Димитър Грънчаров, Ботю Шанов, Найден Чакъров, Михаил Герасков, Тодор Поптодоров и др. не само отразяват спецификата на интегриращата се на местна почва социална педагогика, но и мотивират педагогическите съсловия и тези от други социални структури да се ангажират в прилагането на новите идеи. Новосъздадени и реформирани институции като „Съюза за закрила на децата в България“, „Дом на човещина“, „Развитие“ - дом и училище за умствено изостанали деца и др. се превръщат в главни звена, прилагачи идеите и методите на социалното възпитание. Отчетени са законодателните наредби и

постановления в полза на тази промяна.

Към 40-те години на миналия век, с навлизането на модернизацията в земеделието (за тогавашното време със сеитбо-обръщението, с първите земеделски машини и технически култури) и разгръщането на пазарната дейност, остоковяване на селскостопанската продукция и индустриализацията, най-напред се разстройват икономическите позиции на селското семейство. С идването на Комунистическата партия на власт (09. 09. 1944 г.), национализирането и насилственото коопериране на собствеността и налагането чрез „културна революция“ на марксизма за официална, казионна, унифицираща идеология, дават отражение върху семейната институция с далеч простиращи се в бъдещето последствия. Идеите на атеизма в голяма степен заличават юдео-християнските основания и идентичност на семейството. Обобществяването на частната собственост нанася фатален удар върху останките на патриархалния тип семейство. През този период (1944-1989) социално-педагогическите и социално-възпитателните функции на обществото са „погълнати“ от идеологизирания държавен апарат. Еманципацията на жената променя нейната роля в обществото и в семейството по посока на едно „изкуствено“ равенство, лишавашо я от възможността да осигури естествената грижа и възпитание за своите деца. През втората половина на века с уедряването и кооперирането на селското стопанство, след масовата миграция към градовете на младата и производителна работна сила се оформя окончателно нуклеарният тип семейство (с родители и неженени деца). Организираните през 80-те год. „социално-възпитателни мероприятия“, свързани със семействата, се осъществяват посредством добилите вече масова разпространение медийни

средства (радио и телевизия) и посредством специализирана литература. Проучването се позовава на някои аксеологически изследвания от близкото минало, касаещи семейните ценности, отразени за указания период.

След 90-те на XX век се изгражда система за социална защита на населението; липсва трайност на социалната услуга и социална работа за промяна. Затова се създават няколко базисни модела за работа със семействата:

- Модели за ранна превенция
- Модели за интеракция с клиентите и тяхното обкръжение
- Училищна социална работа

През 1990 г. стартира социалната реформа в България и социалните грижи преминават към Министерството на труда и социалните грижи. Създава се концепция за социални грижи и помощ, нова териториална политика и нова организационна структура. Семейната политика в България е насочена в направленията - политика на жената, социална закрила на децата, пенсионерските семейства, данъчни, целеви и др. облекчения, към инвалидите и хората с увреждания.

След политическия преход в България (1989 г.) социалните педагози обсъждат необходимостта от създаването на един “нов неавторитарен модел” за работа с деца и младежи (Владинска, Петрова, 1992). Основната цел на този модел е: подпомагане качеството на социализиращите процеси, чрез създаване на извънучилищна система с интегративни и образователни функции в обществото.

Дискусията за постмодерното семейство, като семейство на разпада или семейство на промяната, остава отворена. Все пак

специалистите са единодушни по отношение на това, че новите предизвикателства изискват затвърждаване на досегашното разбиране за необходимостта от прилагане на комплексен подход и пълно участие на клиента.

Накратко са разгледани съвременни социално-педагогически изследвания и инициативи, някои от които имат системен и моделен характер. Най-общо три са насоките за работа със семействата: Програми за социално подпомагане, за семеен разпад, за паралелно родителстване.

През 2003 г., паралелно с въвеждането на кредитната система в съгласие с интересите на потребителите, се преодолява дублирането на учебното съдържание и се изготвят магистърски програми, между които и „Консултиране и социално-педагогическа помощ за семейства.“ Тази специалност заедно с „Педагогически съветник в училище“ обхващат традиционната училищна и специфично семейна среда на социализиращия процес и помощ. Посочените промени частично отразяват превеса на защитавана през 90-те години позиция за „необходимостта от открояване на социалното възпитание и социалната интеграция на деца, семейства и възрастни“ с цел да се преодолее „академичната традиция за разбирането на педагогиката като училищна педагогика...“ (Сапунджиева, 2011:14). Представен е накратко процеса на интегриране на специалистите от специалност социална педагогика в различните сфери на социално-възпитателните инициативи.

Социалните услуги за периода след 90-те до днес се фокусират върху осигуряването на алтернативна грижа за семействата и децата в риск. Усилията се насочват към преодоляване на

проблема с изолацията на децата настанени за дълго в социални институции като интернати, сиропиталища, домове и пр. Поставя се началото на приемната грижа като масова форма на социална работа със семейства и деца в риск, въпреки че Моделът е познат у нас още от 40-те години. Първоначално се използват междинни форми на алтернативни грижи като децата са премествани от институциите в т. нар. „домове от семеен тип“. Институционална алтернатива за деца в риск от този период са семейните домове, в които се отглеждат от 3 до 8 деца. Те представляват нов подход в разбирането на приемната грижа, характерен за източноевропейските страни (Борисова, 2003).

Опитът на Българската православна църква в алтернативната грижа за деца също има особено място в социалната работа и социално-възпитателните инициативи на прехода. Пример за това са доброволческите начинания на Църквата за периода около 1997 г. в дома за деца с интелектуални увреждания в гр. Угърчин, където се осъществява подготовка на децата за приемна грижа, чрез усвояване на хигиенни навици, обсъждане в приятелска среда на училищните проблеми по преодоляване на конфликтите и т. ч. Тази грижа е ориентирана към възпроизвеждането на отношения от „естествения модел на семейно общуване и живот“ (Фондация „Покров Богородичен“ 2002).

През този период интензивна социална дейност в посока предоставяне на социални услуги в т. д. на семейства и деца в риск, осъществяват и алтернативните обществени организации SOS – детски селища и Фондация „Сирак“, където за децата, лишени по различни причини от родителска грижа се създават условия за възпитаването им по начин близък до семейството.

Основните приюти и центрове за безнадзорни деца, юноши и младежи от този период са: Център за работа с безнадзорни деца „Вяра Надежда и Любов“ - София, Приют за безнадзорни деца – гр. Русе, Детски център „Добролюбие“ за социална интеграция – гр. Сливен, Дом „Гаврош“ - гр. Варна, Дом за деца „Милосърдие“ - гр. София, Дом „Ронкали“ - гр. Бургас, Дневен център към Фондация „Самаряни“ - гр. Стара Загора, Приют за малолетни и непълнолетни безнадзорни деца „Майка Тереза“ - гр. Пловдив, Дневен център за социална интеграция – гр. Добрич, Сдружение „Шанс и закрила“ - гр. Хасково, Приют за безнадзорни деца – г. Търговище, дневен център – гр. Кюстендил, Дневен младежки център „16+“ и др.

Развитието на приложните модели за превенция на настаняването на деца в институции през първото десетилетие на нашия век намира израз в съвместната програмна дейност на Фондация „Лале“ и Фондация „Оук“ (OAK FOUNDATION). (1) Асоциацията на пациентите с вродени лицеви аномалии и техните родители – АЛА, Пловдив работят по модел: „Мрежа - Родители за контакт“ за подкрепа на семействата на деца с вродени лицеви аномалии. (2) Дружеството за религиозна и обществена подкрепа на лишените от свобода (ДРОПИС), София прилагат модел: Работа в общността с деца с девиантно и делинквентно поведение и техните семейства. (3) Русенска Католическа Организация „Каритас“, Русе - Модел: за работа с девиантно и делинквентно поведение. (4) Сдружение „Знание“, Ловеч Модел: „У дома“ - превенция на изоставянето на деца по време на бременността и първите месеци след раждането на детето. (5) Сдружение „Клуб на нестопанските организации“, Търговище - Модел: „Подкрепа от общността за отглеждане на децата в семейна среда: комплексен подход“ (6) Сдружение

„Плевенски обществен фонд Читалища”, Плевен Модел: „Селските общности – територия за подкрепа на ромските деца в риск и техните семейства”. (7) Сдружение „Първи юни”, Бяла Слатина Модел: „Директна работа с деца и семейства за превенция настаняването на деца в институции”. (8) Сдружение „Съучастие”, Варна - Модел: „Превенция на изоставянето на деца от ромска общност”. (9) Фондация „Здраве и социално развитие”, София – Здравно-социален център за общностно развитие - Модел: Превенция на институционализация и отпадане от училище на ромски деца. (10) Фондация „Институт за социални услуги в общността” (ИСУО), София в партньорство със Сдружение „Алтернативи”, Айтос - Модел: „Ние сме мрежата” - подкрепа на семейства на деца в риск чрез краткосрочна социална работа в мрежа. (11) Фондация „Карин дом”, Варна Модел: Превенция на изоставянето на деца със специални нужди чрез ранна интервенция - подкрепа в общността чрез семейно-ориентирания подход. (12) Фондация „Ръка за помощ”, Добрич Модел: Социална подкрепа в ромски общности с цел предотвратяване на рискове, водещи до изоставяне на дете в институция, основаващ се на ранно идентифициране и индивидуален подход към случаите.

В доклада на Европейския икономически и социален комитет - „Ролята на семейната политика в процеса на демографски промени, обмен на най-добри практики между държавите-членки“ - от май 2011 г. се очертават съвременните предизвикателства и респективно целите, на които отговарят тези предизвикателства като заложен в програмите на семейните политики на страните членки:

- Намаляване на бедността и запазване равнището на доходите на семействата.

- Подпомагане на децата в ранна възраст и развитието на детето.
- Насърчаване съчетаването на професионалния и семейния живот.
- Отговор на изискването за равенство между половете.
- Предоставяне на възможност за родителите или бъдещите родители да имат желан брой деца и когато ги желаят, като по този начин се увеличава процентът на раждаемостта.
- Въвеждането на мерки, които позволяват съчетаване на професионалния и на семейния живот (качествени структури за отглеждане на децата, по-специално обществени структури за отглеждане на малки деца, мерки за подкрепа на семействата, които приемат и се грижат за лица в зависимо състояние, гъвкавост в организацията на работата, специални отпуски), като се знае, че нормативните разпоредби трябва да са съобразени с националните условия и да отговарят на родителските очакванията, а също на потребностите, емоционалното, психическо и физическото развитие на детето.
- Предотвратяване и борба с бедността сред семействата.
- Последователност и устойчивост на провежданите политики (независимо от политическите партии на власт) и универсалност на политиките. Те се ръководят от интереса на детето, независимо от доходите на семейството. Непрекъснатият характер на тези политики е фактор от изключително значение, защото семеен проект се изгражда в дългосрочен план. Адаптираната и трайна семейна политика е фактор за устойчиво развитие.
- Признаване на семейството и на неговата роля, както и на семейния успех. В съвременното общество успехът се

възприема най-вече като индивидуален и професионален. Съществуват обаче други форми на личен успех, тоест, насочени към другите и към общото благо, сред които семейния успех, асоциативния или културния успех, на които следва да бъде отделено повече внимание, по-специално в средствата за масова комуникация и националните образователни системи.

- Отчитане на специалното положение на многодетните семейства (Buffetaut&Ouin, 2011).

III. 2. Една възможна перспектива

В тази последна част на дисертацията предлагам модел за социално-възпитателна работа със семействата в България, произтичащ от отношението между два взаимосвързани феномена на човешкото битие – урбанизацията и дигитализацията.

III. 2. 1. Урбанизацията

Изследването на агломерационните и урбанизационните процеси в нашата страна изхождат от различна ценностна позиция и отразяват интерпретативните нагласи на властвалата в нашето общество идеология или отричането на такава (Спасовска, 1976, 1980, 2000; Мирчев, 2008; Гешев, 1985; Иширков, 1925; Казасов, 1925; Кираджиев, 2001; Пенков, 1999). Статистическите данни и обективните наблюдения отразяват отрицателните икономически, физиологически, морални и духовни последици на урбанизацията в българското общество и в частност върху българското семейство.

III. 2. 2. Дигиталното разслояване

Анализирането на процесите на индустриализацията, технологизацията и особено на дигитализацията в нашата страна се превръща във все по-актуален въпрос. Историята на тези процеси ни водят до осъзнаване на техния генезисен характер спрямо множество вторични социални процеси и явления (Михайлова, 2013; Мирчев, 2009; Проданов, 2012; Владимиров, 2008; Шопова, 2005; Цацов, 2009). Едно такова явление е „дигиталното разслояване“ на поколенията като нов критерий на социалното неравенство. Става въпрос за задълбочаващата се социална дистанция и генерационно разслоение на потребителите на медии от различен технологичен клас (вестник, радио, телевизия, Интернет, мулти-дигитални).

III. 2. 3. Теоретико-емпирчни измерения на предложението модел

Предложеният модел има за цел създаването на социално-възпитателни и социално-педагогически механизми за редуциране на негативите на урбанизацията и за подпомагане адаптацията на семейната институция в България към вече урбанизирана среда. Тъй като урбанизацията се реализира посредством техническите и индустриални придобивки на човешката дейност, тя се явява основен фактор и на задълбочаващото се дигитално разслояване на поколенията. От друга страна, поради индивидуализиращото влияние на урбанизационните процеси в по-големите градове се създава среда поощряваща дистанцията между поколенията.

Органическата взаимозависимост на тези феномени изисква комплексен подход за ефективно редуциране на негативите от това разслояване и възстановяване на диалога между поколенията. Преодоляването или редуцирането на дигиталното

разслояване не би следвало да се търси само в медийното огромяване на старото поколение, а и в посока на осигуряването на балансирана естествена жизнена среда. В това отношение професионалистите активно обслужващи идеите на социалното възпитание (социални педагози, социални работници, семейни терапевти и др.) могат да бъдат подготвени като консултанти и фасилитатори при обслужването на семейства, които желаят да си осигурят подходяща среда на живот, съчетала предимствата на естествената среда с придобивките на цивилизацията.

Мотивацията за създаването на настоящия модел е свързана както със стремежа да бъдат синтезирани и продуктивно осмислени авангардните постижения в теорията и практиката на социалното възпитание и работа със семейството, така и с установяването на фактическите проблеми, пред които е изправено българското семейство в пресечната точка на преживяваните от него демографско-урбанизационни катаклизми и дигиталното разслояване между поколенията през последния четвърт век. Първият проблемен кръг се отнася до достъпния, универсално валиден в принципите си общочовешки опит, докато вторият проблемен кръг конкретизира предявените в „българския случай“ специфични изисквания към приложната страна на модела.

Каква е динамиката на социално-културните реалности, към които е адресиран обсъжданият модел? Настъпилите след 1989 г. промени отключиха невиджани за най-новата ни история миграционни процеси. Миграционните нагласи трайно се настаниха в светогледа и жизнената стратегия не само на младото поколение българи, но и сред не малка част от

представителите на средното поколение. Външнополитически това стана възможно с падането на „желязната завеса“, а вътрешно-миграционните процеси (по правило „от селото към града“) бяха облекчени с отпадането на „жителството“ като административна санкция, използвана при социализма за „закрепостяване“ на човека по местоживееене. Без да подценяваме политически мотивираната миграция, основният пораждащ я фактор е стопанско-икономическият, свързан с разпадането на „плановата социалистическа икономика“, промяната на собствеността, закриването или трансформирането на икономически нерентабилните производства, поддържани чрез дотации за решаването на социални проблеми по места и пр. Търсенето на поминък и по-добро качество на живот захранваха миграционните вълни, обхванали най-вече поколенията в активна репродуктивна възраст. Това доведе до рязко повишаване броя на населените места със затихващи функции. Разлагането на старата стопанска система пряко се отрази върху структурата и функционирането на образователните и културни институции в селищата със затихващи функции - на първо място върху училището като техен естествен стожер. Негативните демографски тенденции свързани с ниската раждаемост, мобилността и интензивното мигриране на младото поколение към селища с развита и пълноценно функционираща социална структура, доведоха до масово закриване на училища в по-малките населени места. В подкрепа на тези рестриктивни мерки бяха предявени „педагогически“, икономически и други аргументи, например: по-ниското качество на обучението в смесените паралелки; скъпата поддръжка на училищните сгради, инвентар и оборудване при тенденцията за трайно намаляване броя на учениците и пр. Такива селища с вече ущърбна социална

структура и невъзможност да осигурят елементарни образователни условия за своите жители и техните потомци, станаха източник на вторична, вече образователно мотивирана миграция. В този случай жилищно и професионално „устроени“ млади семейства мигрират към населени места, които предлагат по-добри условия за образование на техните деца. Решението да се транспортират учениците от селища със затихващи функции (и не само тях) до училища в по-големи населени места (общински центрове) в доста отношения по-скоро задълбочават, отколкото да решават проблема. Децата насилствено са превърнати в „невръстни номади“, целодневно отделени от дома и семейството, изложени на много по-мощното и практически безалтернативно въздействие на различните, включително и негативни, фактори на урбанизираната социална среда. Формираните у тях манталитетни нагласи по правило разобщават бъдещето им оставане в родните места. Те се връщат там за постоянно местоживеене по изключение.

Дава ли дигитализацията шанс на „селското училище“ да оцелее и да изведе населеното място от демографската „спирала на смъртта“? Струва си да се опита! Дигитализирането на информационния сегмент в учебния процес е задължителна крачка в посока повишаване качеството на обучението не само в „селското“ училище. Там тя е единствената възможност да се удържи обучението в нормите на съвременните образователни изисквания. Създаването на дигитализиран раздел към училищната библиотека и превръщането на училищната библиотека в селищна (общинска) е първа крачка към превръщането на училището в комплексна образователно-културна институция, която може да съвместява и читалищната дейност там, където то е със затихващи функции. Това е крачка в

посока преодоляване на дигиталното разслояване между поколенията. Тези промени ще снемат вторичната причина за мигрирането на младите семейства от селища със затихващи функции. Очаквано ще настъпят и манталитетни промени, свързани с осмисляне на бъдещето. То ще бъде свързано вече не единствено с възможността за миграция, а и с възможността за разгръщане на традиционния нововъзникнал потенциал за стопанска дейност (връщане към екологично чисти производства, особено в областта на селското стопанство; възраждане на специфични занаяти; културно- исторически и селски туризъм; работа в областта на информационните технологии и др.). Разбира се, тези процеси на обновяване едва ли биха се осъществили успешно без подкрепата на държавната и местна власт; на граждански организации и сдружения; на бизнеса. Наличието на достатъчно квалифицирана местна работна ръка ще ги мотивира да инвестират в създаването на нови производства и работни места, в изграждането на модерна инфраструктура и комуникации.

Къде е мястото на социалната педагогика в този процес?

1. Социалните педагози следва да инициират създаването на национална програма за дигитализация на обучението с цел повишаване качеството на обучението в училища от селища със затихващи функции.
2. Социалните педагози следва да организират квалификационни курсове за преподаватели, готови да приемат професионалните предизвикателства за работа в описаните екстремни социални условия.
3. В този процес на „социална реанимация“ следва да се ангажират и по-възрастните поколения, което ще стимулира преодоляването на дигиталното разслояване между поколенията.

За конструктивната и дългосрочна промяна са необходими социално-възпитателни цели, които са по посока на възстановяване и защита на семейната идентичност. Естествените основания на семейната институция са заложи в концепциите, произтичащи от някои от структурно-функционалните определения за семейството. Тези основания ни ангажират морално с реални възможности за възстановяване и утвърждаване на семейната идентичност.

Разпокъсването на естествената мрежа на родствените връзки е очевиден за всички факт, а нейното заместване със социални и кибернетични отношения е въвело нашето общество в нов тип структура, чийто основи са изкуствени и безлични. В резултат на тази трансформация, членовете на семействата търпят безпрецедентната реалност на отчаянието, безсмислието и загубата на идентичност. Така предложеният модел има за цел не само да редуцира отрицателните ефекти на тези съвременни явления, но и да създаде предпоставки за връщане на българското семейство към неговите изконни ценности.

Съгласно организационния план за провеждане на емпиричното изследване, последното премина през три ясно обособени етапа. През първия подготвителен етап се разработи програма на изследването. Наложил се идеята, че набираната информация е необходимо да отразява нагласите на семейства от столицата, голям град и селски район спрямо дигиталното разслояване, урбанизацията и механизмите на промяна, така както са заложи в хипотезата на предложени в дисертационния труд социално-възпитателен модел. Проектът за обработване на индивидуалната информация предвижда обобщаването ѝ по

признаците: възраст, образование, семейно положение, степен на използване на информационните технологии и уточняване на желаната и пребиваваната среда на живот (провинциална, урбанизирана, смесен тип). Въпросникът е съставен от автора с помощта на научния ръководител и проф. Б. Минчев, както и въз основа на изводите от обсъжданията в катедра „Социална педагогика и социално дело“ на СУ по проблемите на компетентностите и специфичния за социалната сфера инструментариум. Въпросникът е от смесен тип (с открити и закрити въпроси) от 20 въпроса. Също така бяха коригирани някои въпроси в полза на тяхната инструментална ефективност за целите на изследването. Една част от въпросите са насочени към проблема урбанизация, друга към дигиталното разслояване и няколко с практическа насоченост. Методиката на изследването включва: методика на извадката и методика на регистрацията.

Документацията (инструментариумът) включва въпросник за регистриране на даваните от респондентите отговори. Поради смесения тип на използвания инструментариум шифрирането и скалирането на индивидуалната първична информация се извършва паралелно с набирането ѝ. По време на междинния етап въпросникът беше апробиран посредством прилагането му към лица от обкръжението на дисертанта, за да се идентифицират пропуските и да се преформулират и прецизират въпросите. През време на първия етап се набираше индивидуалната първична информацията за целите на изследването. Част от интервюираните лица са подбирани на случаен принцип, а останалите са част от близкото обкръжение (роднини, близки, приятели, познати, колеги и т. н.) на автора. Последният етап от изследването отразява прехода от индивидуална към съвкупна информация, чиято обработка е

статистико-математическа и обобщава индивидуалните резултати.

Хипотезата на изследването се отнася до фактичното състояние на нагласите в семейството към двата феномена (урбанизация и дигитално разслояване) и предложенията за промяна (придобиване на дигитални компетенции от старото поколение и живот в естествена среда за младите семейства). Тя е, че оптимистична част от българските семейства са склонни към промени в указаните по-горе посоки. За същинското набиране на емпиричната информация се използва методът на стандартното интервю, в редки случаи комбиниран с пряка анкета. Въпросникът е съставен на основа на дължимите зависимости при скалиране с преобладаващ уклон към рангово скалиране при закритите въпроси. Включването във въпросника на закрити и открити въпроси се обуславя от спецификата на изследваните характеристики.

Методиката на извадката осигурява представителност на данните от изследването, където получените данни са сравнени с данни от други източници, от наблюдение върху нагласите и поведението на изследваните лица в корелация с даваните отговори на въпросите от интервюто. Общият брой изследвани е 92 души, 31 от които жители на гр. София, 27 от гр. Елин Пелин, 31 от с. Равно поле и две референтни лица от с. Лозен (област София) и едно от гр. Силистра.

Резултати от интервюто относно нагласите спрямо урбанизацията посочват, че положително настроени към големия град са 13 д., от които 6 д. живеят в гр. София, 4 д. в гр. Елин Перин и 3 д. в с. Равно поле. Положително настроени към

малкия град са общо 30 д. От тях 9 д. от столицата, 14 д. от гр. Елин Пелин и 7 д. от с. Равно поле. Положително настроени към селски район са общо 37 д. от тях 10 д. са от София, 7 д. от гр. Елин Пелин, 19 д. от с. Равно поле и 1 ч. от с. Лозен. Хората отговорили нееднозначно са общо 11 д. От тях 6 д. от София, 3 д. от гр. Елин Пелин и 2 д. с. Равно поле.

По отношение на дигитализацията положително настроени са общо 67 д. От тях 27 д. от с. Равно поле, 18 д. от гр. София и 22 д. са от гр. Елин Пелин. Отрицателно настроени са 7 д. От тях 4 д. от гр. София, 3 д. от гр. Елин Пелин и 0 д. от с. Равно поле.

Лица със смесени нагласи от типа „дигитализацията е необходимо зло“ - 17 д. От тях 9 д. от гр. София, 2 д. от гр. Елин Пелин, 4 д. от с. Равно поле, 1 ч. от гр. Силистра и 1 ч. от с. Лозен.

Във връзка с промяната на предложения модел положително настроени и към двете предложения на модела са общо 31 д. От тях 11 д. са от гр. София, 11 д. от гр. Елин Пелин и 9 д. от с. Равно поле. Положително настроените за адаптиране към провинциален живот са 21 д. От тях: 8 д. от гр. София, 6 д. от гр. Елин Пелин, 6 д. от с. Равно поле и 1 ч. от гр. Силистра. Положително настроени към дигиталното ограмотяване на старото поколение - 17 д. (1 д. амбивалентен). От тях: 8 д. от гр. София, 2 д. от гр. Елин Пелин, 5 д. от с. Равно поле и 1 ч. от с. Лозен. Отрицателно настроени към двете предложения на модела са общо 20 д. (и 1 амбивалентен). От тях: 3 д. от гр. София, 5 д. от гр. Елин Пелин и 11 д. от с. Равно поле

Тенденцията да се харесва средата, в която живее съответното

лице е ясно открояна по отношение на нагласите към урбанизацията. Така макар едва 13 от 92 изследвани да са настроени положително за живота в голям град, високият дял от тях (6 д.) са жители на столицата. Същото се проявява и при предпочитанията към малък град и село.

Подобна закономерност се идентифицира и по отношение на нагласите спрямо дигитализацията. Повече от 2/3 възприемат дигитализацията като положително явление и по-голямата част от тях са живущи на село т.е., прослойката имала доскоро най-ограничен достъп до новите технологии. Съответно от малкото настроени отрицателно към дигитализацията (7 д.) четирима души са от столицата, т. е. средата, която предполага пренасищане от технологичните придобивки. Процентът на поддържащите диспозиции от смесен тип е открояващо се по-висок отново при жителите на големия град.

Една трета от изследваните лица са съгласни и с двете предложения на модела, а от тях по-високият процент е изразен от живеещите в столицата и в малък град. Подобно е съотношението и при предпочитанията към едно от двете предложения на модела. При отрицателно настроените и към двете предложения на модела съотношението на резултатите се явява точно в обратен ред: от 20-те лица против - 11 са от село; 5 от малък град и едва 3 от столицата. От гледна точка на хипотезата тези резултати са оптимистични, защото показват, че решителен дял от положително настроените към модела лица, живеят в средата, към която всъщност е насочена и предвидената в модела промяна.

Резултатите от интервюто бяха сравнени с данни на НСИ и

лични анализи на коментари в сайтове форуми по темите. Според тези данни 40.22% от населението на страната са за живот на село, 59,0 - 65,20% имат положителни нагласи към провинциален живот, от които 28% - живеят в селски райони. Спрямо дигитализацията 72.82% са с положителни нагласи към Информационните и комуникационни технологии (ИКТ) като за периода от 2006-2013 г. процентът на неизползващите Интернет спада от 70.6 на 40.6 според данните от НСИ. Регулярно използващите Интернет на възраст 55-64 г. се повишава от 3% на 29.8%, а на тези на възраст 65-74. от 0.6% до 8.3%.

Сравнителният анализ на външните източници спрямо личното изследване потвърди сходна тенденция в нагласите по предложенията на модела. Според външните данни положително настроени към двете предложения на модела са 33.70%, от които само за провинциален живот са 22.83%, към дигитално ограмотяване на възрастното поколение (нагласите на лицата на възраст 55-74.) са 28.57%. Отрицателно настроени и към двете предложения на модела са 21.74%.

Положителни нагласи за живот в провинцията декларират 40,2% от интервюираните; 65,2% от читатели на публицистични текстове по темата като например: „Защо не искам да спасявам българското село?“; 61% от участниците в Интернет-форума „На село ли да живеем или в града?“ и процентите спадат до 4,5, когато темата се задава и „аргументира“ от момиче на 17 години (от гр. Дулово), с обяснимо беден социален опит. Ясно е, че референтната стойност на тези коментари има условен характер, и че средната им стойност дава само приблизителна представа за автентичните нагласи на обществото. Необходимо е, също така, да се прави разлика между процента на пасивните и активни

поддръжници на живота в провинцията. Под активни поддръжници се има предвид такива, които не само поддържат идеята за живот в провинциална среда, но са предприели (или планират да го направят) практични стъпки в тази посока. Към момента статистическите резултати на НСИ сочат, че 28% от населението в страната живее в села и то след първата посезаема деурбанизационна вълна, регистрирана през 2003 г.

Що се отнася до нагласите спрямо предложенията на модела, сравнителният анализ по данни на НСИ дава възможност за условно съотнасяне и приблизително очертаване на тенденциите за добиването на медийна компетентност от старото поколение и живот в провинцията за младите семейства. Процентът на лицата, предпочитащи живот в провинцията, по данните от НСИ е по-висок (с 20-25%) в сравнение с данните от направеното интервю, което според мен се обяснява от една страна с посочената вече разлика между пасивни и активни поддръжници на идеята, а от друга с разликата в нагласите в зависимост от местоживеенето на лицата. Вероятно точно по тази причина общият процент на положително настроените към провинциален живот, според интервюто (40, 22%), представлява приблизително средната стойност на изследваните по данните от НСИ - съответно от големите градове (59,0 - 65,20%) и от провинцията (28%).

Изследването включва и квотно представяне на данните по пол, възраст, образование и семейно положение на изследваните лица. Прогнозата за бъдещото поведение на интервюираните във връзка с урбанизацията е, че от 32 д. живущи на село 7 д. при възможност биха живяли в малък град, а 3 д. в голям град. От 28 д. живущи в малък град: 5 д. при възможност биха живяли в

голям град, 6 д. - в малък град, 1 ч. - в планината, а 2 д. се въздържат от мнение. От 30 д. живущи в столицата: 11 д. Биха живяли в малък град като 3 д. от тях се колебаят за село, а 12 д. биха живяли на село. По отношение на дигитализацията от всички 92 д.: само 23 д. не са мотивирани да използват технологиите в по-голяма степен занапред. Спрямо предложенията на модела 40.2% желаят да предприемат действия за живот на село (или да останат на село), 28.57% от възрастното поколение са готови да се обучават за използването на ИКТ и 21.74% приемат предложенията“пакетно“.

Прогнозирането на поведението на изследваните лица в трите направления (урбанизация, дигитализация, модел) се осъществява, чрез анализиране отговорите на въпроси №№ 2, 5, 11 от въпросника. В отделни случаи чрез комбинирането на стандартното интервю като методика на регистрация с пряката анкета се търси гарантиране автентичността и яснотата при идентифициране на нагласите.

На въпрос № 2 - „Смятате ли, че е важно за хората от всяка съзнателна възраст да могат да използват съвременните медийни и ИК технологии?“ - 79% от запитаните изявяват положителна нагласа към употребата на тези технологии като водещи причини за мотивацията са преференциалните възможности за професионална позиция и достъпът до информация.

По отношение на местоживеенето, 1/3 от респондентите в с. Равно поле предпочитат живота в малък (70%) или в голям град (30%); при респондентите от гр. Елин Пелин, малко повече от 1/3 биха живели в малък (60%) и в голям град (50%) и само един от тях е склонен да търси живот в по-природна среда. При

респондентите от гр. Елин Пелин, за разлика от тези в с. Равно поле, освен стабилните нагласи на по-голямата част от запитаните да останат там където са в момента, се открояват нагласи за живот в по-урбанизирани райони на страната. 80% от респондентите в столицата биха търсили възможност за живот в провинцията в бъдеще като с един повече от ориентиращите се към малкия град са предпочитали селска среда. Тези резултати показват, че средата е имала формиращо значение върху нагласите и мотивацията на респондентите. Деурбанизационните нагласи на лицата, живеещи в силно урбанизирана среда, са естествена последица от пренасищането от синтетичния стил на живот в големия град.

От друга страна, процентът на положително настроените към придобивките на дигитализацията и планиращи тяхното използване (63, 48%) не е нисък. Като основни два мотива за употребата на технологиите се посочват достъпа до информация и разширените професионални възможности. Имайки предвид, че изследваните лица са предимно семейни около и над средната възраст това дава основания за прилагане на предложения модел. Както се вижда от резултатите в таблицата, нагласите спрямо конкретните предложения на модела 40,2 % планират конкретни действия за заселване в по-провинциална среда на живот от обживяваната от тях към момента на запитването. 28,6 % от възрастното поколение желаят да използват технологиите за своето развитие, а 21,7 % приемат едновременно и двете предложения на модела.

Съгласно очертаната по-рано тенденция в развитите страни (САЩ, западноевропейски) пренасищането с високо технологизиран и урбанизиран стил на живот подтиква голяма

част от семействата да се оттеглят в предградията. Прогностичните основания за възпроизвеждане на същата тенденция в нашата страна почиват на факта, че процесът до момента се е повторил в неговата първа фаза на хаотична агломерация и първи признаци на насищане и желание за заселване в покрайнините и селищата около големите градове и столицата. Повторението на тази тенденция е един от основните аргументи на предложения модел на социално-педагогическа работа със семействата.

Какви са предизвикателствата, пред които „българският случай“ изправя социалната педагогика като теория и практика? Това са миграционните процеси в страната, особено в планинските и полупланински райони, превърнали цветущи някога населени места в „селища със затихващи функции“. Основните причини за миграцията са от стопанско икономически характер: търсене на възможности за професионална реализация съобразно придобитата квалификация; по-добро заплащане на труда; по-високо качество на живот и т.н. За решаването на тези проблеми е необходимо прилагането на структурно-функционален подход към засегнатите селищни системи. Дори на последния конкурс „Млад изследовател“ втора награда беше присъдена на Атанас Господинов и Николай Даков от образцова математическа гимназия – Пловдив за разработения от тях „Софтуер за симулиране на социални ситуации“, което ще рече, че има български програмен продукт, чрез който могат да се „проиграват/моделират“ въздействия върху социални системи в търсенето на оптимално продуктивни решения. При посочения типичен случай на миграция, социалната педагогика е интегрална част от комплексния подход, но не и основен, водещ агент на търсената промяна.

Тази, нека условно я наречем, „първична миграция“, причинена от стопанско-икономическата стагнация, предизвиква „вторична миграция“. При нея професионално и битово устроени млади семейства от селища със затихващи функции мигрират към селища с нормално работещи образователни институции, за да дадат на децата си възможност за пълноценно образователно и културно развитие. Двата типа миграционни причини са взаимнообуславящи се, но във втория случай социалната педагогика може да бъде основен агент в опита за прекъсване на така наречената „спирала на смъртта“. Подходът следва да бъде строго индивидуален към всяко селище със затихващи функции, към всяко училище и всяко семейство с ученик в такова училище. При търсенето на баланс между брой деца в училищна възраст, разходи за обучението и качество на образователния процес, социалната педагогика може да оказва пряко въздействие върху третия компонент и чрез него върху останалите два – брой обучавани деца и разходи за обучението.

Дигитализацията дава нови технологични възможности за поддържане високо качество на учебния процес и в училища от селища със затихващи функции, чрез информационното му обезпечаване по един атрактивен и ефективен начин на преподаване. В този процес следва да бъде ангажирано и семейството на ученика, а това ако не стопи поне ще снижи различията между поколенията, предизвикани от „дигиталното разслояване“, ще повиши коефициента на социална кохерентност в семейството.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Предлагането на адаптирана теоретична система от подходи за работа със семействата в България, която да отразява стратегическата парадигма на социално-педагогическата дейност като посредник в релацията „семейство-социални институции“ и фасилитатор при мобилизиране потенциала на семейството за решаване на проблеми е основната преследвана в изследването цел. Представените във втората глава социални модели предлагат достатъчно широки възможности за адаптиране на социално-възпитателен модел, подходящ за работа със семействата у нас. Поради трудностите при разграничаването на социалните модели, пригодни да работят в специалните условия на социално-възпитателната работа със семейството, класифицирането на теоретико-практическата им стойност е извършено предимно с оглед на обобщените им функции. В крайна сметка считам, че целта, все пак, надхвърля това ограничение.

Приложените съпоставителни методи постигнаха задоволителен резултат от една страна при изучаването на съвременните модели за социално-педагогическа работа със семейството при ясно диференциране на отделните теории и практики на социалната работа, а от друга – тяхната типологична систематизация.

Водещ в дисертационния текст е теоретичният анализ, а емпиричните данни, получени чрез изследване на източници и с помощта на стандартно интервю като методика на регистрацията, имат аргументативна и илюстративна функция при постигането на изследователските цели.

В първата част на дисертацията бе проследено многостранното дефиниране на понятието „модел“ като социално-епистемологичен феномен, с което маркираме теоретичния контекст, в който се разгръщат моделите на социалното възпитание. Във втората част са осмислени изводите от първата в полето на семейната проблематика, като се анализира историческото развитие на моделите за работа със семейството и се сочат техните надграждания, довели до появата на оригинални съвременни модели. В третата част са маркирани основните етапи от развитието на семейната социално-педагогическа работа у нас като основа за търсенето на ефективна семейна перспектива. Последната, като приложен модел, е щрихирана в края на дисертационния труд. Емпиричното изследване и анализите на резултатите установиха наличието на прогнозирания в хипотезата потенциал за промяна. Този потенциал е налице при възможни допирни точки между поколенията в контекста на урбанизацията и дигиталното разслояване. Получените резултати потвърдиха, че независимо от някои негативни оценки за общата тенденция на дигитализация и урбанизация в нашата страна, Интернет се възприема като една от реалните възможности за структурно децентрализиране и положителна демографска промяна на слабо населените региони. В степента на достоверност и представителност, която имат получените чрез интервюто резултати, се очертават оптимистични възможности за съгласуване на местните и европейски законодателни инициативи

Благодарности

Изказвам своята искрена признателност и благодарност на научния си ръководител проф. дпн Клавдия Сапунджиева за нейните ценни напътствия, професионална компетентност и съдействие при провеждане на настоящите изследвания и подготовката на дисертацията.

Литература на автореферата:

1. *Борисова, В.* Алтернативи за децата в риск., – Изд. Светлик – СБО, С., 2003, с. 61, 70-73.
2. *Владинска Н., Петрова, Н.* Работата с децата и младежта - основно направление в социалната педагогика - Педагогика, 1992, кн.6, с. 89-100.
3. *Георгиева, П., Георгиев, О.* - Философия и образование бр. 4, 1992, с. 107.
4. *Сапунджиева, К.* Академичният статут на социалната педагогика в контекста на предизвикателствата на съвременната социализационна ситуация и социалната практика // Педагогика, 2011, № 1, с. 11-20.
5. *Спасовска, Л.* Семейството. - С., 1980, с. 21.
6. Приемни семейства - *Фондация „Покров Богородичен“*, С. 2002, с. 33, 92.
7. *Buffetaut&Ouin* (2011) - „Ролята на семейната политика в процеса на демографски промени, обмен на най-добри практики между държавите-членки“ Проучвателно становище.
8. *Durkheim, E.* The Rules of Sociological Method. : Simon and Schuster, 1895/1982, p. 6-65.
9. *Pivato, M.* Models of Philosophy, 2003, p. 3 - <http://xaravve.trentu.ca/pivato/Teaching/models.pdf> accessed on 11. 11. 2013
10. *Fehr, Ernst* The Nature of human altruism. Nature Publishing Group / Ernst Fehr, Urs Fischbacher, Oct 23, 2003, p. 785–791.
11. *Lave, C.A. et. al.* An Introduction to models in the Social Sciences / С.

A. Lave, J.G. March. : University Press of America, 1993, p. 51-84.

12. *Liebman, M.* Art therapy for groups. Brookline, MA Brookline Books, 1986.

13. *Polhill, G. J.; Edmonds, B.* "Open Access for Social Simulation", Journal of Artificial Societies and Social Simulation, 2007, p. 10.

ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИЯТА

1. Делчев, Деян. Специфика на социалните модели и тяхната полза в педагогически аспект / Деян Делчев // П е д а г о г и к а. Национално издателство за образование и наука АЗБУКИ, година LXXXVI, кн. 4, 2014, с. 544-558

2. Делчев, Деян. Модели на социално възпитание / Деян Делчев // ИЗВЕСТИЯ на Хуманитарния департамент при МГУ „Св. Иван Рилски”, 2013, т. XIII, с. 40-62.

СПРАВКА ЗА ПРИНОСНИТЕ МОМЕНТИ В ДИСЕРТАЦИЯТА

1. Предложено е цялостно изследване на теоретичните концепции и реализацията на социално-педагогическата работа със семейството, с което се обогатява теоретичният арсенал и се обобщават добрите практики в това направление.
2. Представени са социални модели от европейската и американската практика, които предлагат достатъчно широки възможности за адаптиране на социално-възпитателен модел, подходящ за работа със семействата у нас.
3. Разработката предоставя теоретико-емпирични основания в подкрепа на необходимостта от разширяване и адекватна подготовка и специализиране в приложната сфера на социалните специалисти и по-специално на работата със семействата у нас в контекста на урбанизацията и дигиталното разслояване на поколенията.